

Проф. д-р ик. н. Васил Тодоров*

СЪВРЕМЕННА ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ В БЪЛГАРИЯ: ПРОБЛЕМИ НА ИДЕНТИФИКАЦИЯТА¹

В началото на XXI век в България определено се проявява интерес към съвременната политическа икономия - през периода 2001-2016 г. в тази област има над 100 публикации от български автори, а през последните 10 години са проведени три национални научни конференции (2007, 2013, 2016 г.). Но както в страната, така и по света възгледите по много въпроси, вкл. „*Какво е съвременна политическа икономия?*“, се различават или дори са диаметрално противоположни. Във връзка с това са обсъдени различията във възгледите, предложен е и е приложен аналитичен инструментариум, чрез който се постига по-добра подреденост и непротиворечивост при идентификацията на съвременната политическа икономия, като се изразява предпочитание към развиване на класическата линия в нея.²

JEL: A10; B50; B59; P16

Ключови думи: икономическа теория, политическа икономия, съвременна политическа икономия, идентификация

Политическата икономия в България, 1989-2016 г.: общ поглед

До 1989 г. в България, както и в целия тогавашен социалистически свят, икономическата теория³ се развива и преподава като (марксистка) политическа икономия. В трите сегашни икономически университета (тогава институти) и в

---

* Институт за икономически изследвания при БАН, todorov.v@abv.bg

¹ Статията е подготвена по материали от пленарен доклад „Политическата икономия в България в началото на XXI: състояние и перспективи (в търсене на пътя)“, изнесен пред Третата национална конференция по политическа икономия – Русенски университет „Ангел Кънчев“, 29-30 септември 2016 г. Разглежданата тема е обширна и налага да се има предвид политическата икономия не само в България, а и по света. Възприе се да се работи само с български публикации, а картината за света да се представи през погледа на българските автори. Като правило не се обсъждат конкретни автори и произведения или техни тези, становища, позиции. Извеждат се характерни черти и опорни точки, очертаващи контурите на общата картина на състоянието и перспективите на съвременната политическа икономия в България и на стоящите пред нея проблеми. В цитатите, дадени в кавички, добавките в квадратни скоби са от автора – В.Т.

² Prof. Vasil Todorov, Dr. Ec. Scs. MODERN POLITICAL ECONOMY IN BULGARIA: IDENTIFICATION ISSUES. *Summary:* At the beginning of the XXI century in Bulgaria there has been a keen interest in the modern political economy: within the period 2001 – 2016 there were over a hundred publications from Bulgarian authors in this sphere; and over the last ten years three national scientific conferences were held (in 2007, 2013, 2016). However, both in the country and worldwide, the concepts on many issues, including "What is modern political economy?" differ, or are even diametrically opposed. Therefore the article addresses these differences, offers and applies an analytical tool, which allows for a better order without controversy in the identification of modern political economy with implied preference for development of the classical line therein. *Keywords:* economic theory, political economy, modern political economy, identification.

³ Тук и по-нататък се има предвид общата (базисната, фундаменталната) икономическа теория. С определенията „обща, базисна, фундаментална“ се указва, че това е теория, стояща в основата на знанията за икономиката.

други висши учебни заведения има катедри, а в УНСС (тогава ВИИ „К. Маркс“) – и учебна специалност „политическа икономия“. В класификатора на научните специалности теорията се обхваща в първите му две позиции – политическа икономия и история на икономическата мисъл.

С прехода към новата общественно-икономическа и политическа система *и като част от него* марксистката икономическа теория е заменена с неокласическия икономикс, наименованието „политическа икономия“ излиза от употреба, катедрите по политическа икономия в неикономическите ВУЗ са закрити, а в трите икономически университета се преименуват съответно на „Икономикс“ в УНСС, „Обща икономическа теория“ във Варна и „Обща теория на икономиката“ в Свищов, което⁴ кореспондира с прехода на трите катедри към неокласиката. В академичните среди и извън тях промяната в наименованието се свързва с марксизма, който не се вписва в новата общественно-политическа система. Така политическата икономия, схващана в по-тесен смисъл като марксистка икономическа теория, а в по-широк – като теория извън доминиращата неокласика, се придвижва от центъра, където беше преди, към периферията на академичното и публичното пространство.⁵

През следващите десетина години у нас има отделни публикации (вж. Икономикс: смяна на научната парадигма..., 1995; Минчев, 1996; Младенова, 1996; Тошкова, 1999), в които по различни поводи се обсъжда и политическата икономия. Нейният „ренесанс“ в България – ако използваме този термин (Минчев, 2013; Тонев, 2005), започва след 2000 г. През 2003 г. в УНСС е проведен национален семинар-дискусия по проблемите на икономическата теория, където и терминологично, и по същество се обсъждат въпроси и на политическата икономия. Показателно е заглавието на единия от двата водещи доклада – „Икономикс и политическа икономия: критика на становищата относно общото и различното между тях“ (Миркович, 2003; вж. също Тонев, 2003). През 2004 г. също в УНСС се провежда научна конференция по преподаването на икономическата теория и отново се дискутират въпроси и на политическата икономия (Минчев, 2005, с. 93-94; Тонев, 2005).

През 2007 г. в ИУ-Варна катедра „Обща икономическа теория“ организира национална конференция „Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория“ (докладите са публикувани в Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория..., 2007).

⁴ Първите в България катедри по политическа икономия са създадени през 1937 г. във Висшето търговско училище (сега Икономически университет) – Варна (Ковачев, 2007, с.13; Лулански, 2014, с. 397) и през 1938 г. във Висшето търговско училище (сега Стопанска академия) – Свищов (Лулански, 2014, с. 397).

⁵ Но в хаоса на прехода в Класификатора на научните специалности и след промените в него от началото на 90-те години (Държавен вестник, бр. 34/27.04.1990 г.) остана позицията „политическа икономия“, като под това се има предвид икономическа теория в най-общ смисъл. Такава беше и продължава да бъде практиката по обявяване на докторантури, присъждане на научни степени и хабилитационни научни звания и при заемане на академични длъжности.

През 2010 г. в УНСС е създадена самостоятелна катедра „Политическа икономия“. Разкрита е специалност „Политическа икономия“ на бакалавърско и на магистърско ниво. През 2013 г. катедрата провежда първата си национална конференция (втора за страната) „Политическа икономия и икономическа теория“ (докладите са публикувани в Политическа икономия и икономическа теория..., 2014). През 2014 – 2015 г. се дипломират първите випуски бакалаври и магистри.

От периода между първата национална конференция (ИУ-Варна, 2007 г.) и втората (УНСС, 2013 г.) и извън представеното на тях има около 20 публикации, в които се обсъждат въпроси на политическата икономия.

През 2015 г. до три ръководни нива в УНСС (ректор, декан, ръководител на катедра) беше изпратен експертен доклад (Тодоров, 2015), в който се поставят дискуссионни въпроси на развитието на политическата икономия в университета.

През 2016 г. се проведе Третата национална конференция „Политическата икономия в България в началото на XXI век“ (докладите са публикувани в Национална научна конференция по политическа икономия..., 2016).

В началото на XXI век в България определено има интерес към политическата икономия – *три национални конференции за десет години и над 100 публикации след 2000 г.!* Докладите на конференциите и публикациите извън тях са с автори от различни катедри, факултети, университети и научни организации. Но има и проблеми. Смущаващо е разсейването в тематиката, разминаването на виждания, становища, представи по основни въпроси, вкл. и може би най-много по отправния въпрос за идентификацията на политическата икономия. Може ли да се развива една наука или теория, без да има отговор на въпроса коя е тя?

Представи за политическата икономия: състояние на проблема

Идентификацията на политическата икономия е обширна тема с дълга история. Тя се обсъжда от Смит, Маркс, около и след тях.⁶ Въпросът „Какво е политическа икономия?“ стои в заглавието на произведение от 1875 г.⁷ Оттогава и досега той неведнъж е обсъждан в публикации и в справочни издания.⁸

През последните 15 години у нас има няколко публикации, посветени изцяло или в значителна степен на идентификацията (Коева, 2007; Маринов, 2011; Младенова, 2007, 2008; Проданов, 2011; Тодоров, 2015; Тошкова, 2016).⁹

⁶ Имам предвид Сей, Малтус, Сисмонди, Прудон.

⁷ *Macleod, H. D.* (1875). What is Political Economy? – Contemporary Review, N 25 (цит. по Коева, 2007, с. 8, 24).

⁸ Препратки към обсъждания по въпроса в справочни издания има в Коева, 2007, с. 10, 11, 12; Младенова, 2008, с. 142, 143; Проданов, 2011, с. 94, 95, 96; 2014, с. 47, 51-53.

⁹ Към нея се взема отношение в още над 30 източника (Балабанов, 2007, с. 30, 32-34; Борисова, 2016; Великов, 2014, с. 413; Градинаров, 2014, с. 81-83; Дончева, 2007, с. 244; Замфинова, 2007, с. 82-83; Йонева, 2014, с. 206-207; Казаков, 2007, с. 197-202; Кацарски, 2014, с. 72-73, 75; Кирова,

Много „политически икономии“?

Докладът на Проданов (2014, с. 58) завършва с констатацията, че няма една-единствена политическа икономия (ПИ), има много политически икономии, или по-скоро бих добавил, много са случаите, когато нещо е наричано или се самонарича „политическа икономия“. Без претенции за изчерпателност в изброяването тези „много политически икономии“ са: класическа; марксистка; политическа икономия на капитализма; на социализма; неомарксистка; радикална; международна (наричана също глобална) (Маринов, 2011); ПИ на международната търговия; на световната търговска организация (Проданов, 2011, с. 115); на международните търговски преговори (Атанасов, 2007а); нова политическа икономия; конституционна ПИ; политическа икономия на икономическия растеж; на устойчивото развитие; на зелената икономика; на околната среда (Ножаров, 2014, с. 177, 185); на енергийните ресурси (Лулански, 2011, с. 7); на енергетиката; на глобалната (световната) енергетика; на енергийната политика; международна политическа икономия на петрола и газта (Йонева, 2014, с. 206-207); ПИ на ядрената енергетика (Проданов, 2011, с. 115); на гражданското общество; на Европейския съюз; на разпада на Европейския съюз (Проданов, 2016); на регионалното развитие (Лулански, 2014, с. 410); ПИ на културата; на образованието; на културата, науката и образованието; на комуникациите (Лулански, 2011, с. 7); на глобалните комуникации; на Интернет (Проданов, 2011, с. 114), на медиите (Михайлова, 2014); ПИ на данъчната политика (Проданов, 2011, с. 114); на плоския данък (Гечев, 2009); политикономически теории на технологичната промяна (Чобанова, 2014, с. 109-110).

В Проданов (2011, с. 96-121; 2014, с. 45-54) срещаме над 40 „политически икономии“ – някои от вече споменатите, както и: неокласическа; кейнсианска, неокейнсианска и посткейнсианска; срафианска¹⁰; социална; феминистка; ПИ на труда; на здравеопазването; на профсъюзите; на пенсионните системи; на бедността; на политическите партии; на спорта; на религията; на публичната администрация; на корупцията; на престъпността и корупцията; на проституцията; на реформите; на революциите; на тероризма; ПИ на правителствената регулация; на прехода в страните от Централна и Източна Европа и на присъединяването им към Европейския съюз; на глобалната сигурност; на неравенството; на глобалното неравенство; на разпадането на държавите и появата на нови държави;

2014, с. 439-440; Китанов, Желязкова, 2016, с. 277-278, 282; Колев, 2007, с. 104-105, 107; Кънев, 2014, с. 99, 103-104; Лулански, 2011, с. 7; 2014, с. 405-407, 410; Марикина, 2011, с. 235, 236-238, 246; Минчев, 2007, с. 123-124, 127-130; 2013, с. 7, 306, 346-348; 2014, с. 91-92; Миркович, 2011, с. 123-125; Михайлов, 2007, с. 310, 314; Михайлова, 2014, с. 450-451; Младенова, 2011, с. 24, 75; 2016, с. 32-34; Ножаров, 2014, с. 177, 185; Пейовски, 2014, с. 119; Проданов, 2014, с. 44-51, 54, 58; Сярова, 2016; Тонев, 2003, с. 101-102; 2005, с. 125-127; Тошкова, 2014, с. 32; Чипев, 2014, с. 498; Чобанова, 2014, с. 107-111).

¹⁰ По името на известния италиански икономист, посткейнсианец и неорикардиец Пиеро Срафа. (По-голяма част от творческия си живот Срафа прекарва в Кеймбридж и е един от хората в обкръжението на Кейнс.)

институционална и неинституционална политическа икономия; ПИ на чуждестранната икономическа помощ; на международните конфликти; на реформата в ОИСР; на поведението на гласоподавателите; на финансовата регулация; на валутните режими; на инфлацията; на банките; на глобалния финансов капитал; ПИ на местната власт; на жилищното строителство; на омразата; на частния бизнес със сигурността; на производството и търговията с оръжие; на развитието; на закъснялото развитие, на развитието на Латинска Америка; нова политическа икономия на развитието; ПИ на трите власти; на социалната държава и бедността; на Китай; на страните от БРИК (Бразилия, Русия, Индия, Китай); на Африка; на войната, на отбраната и войната.

Привеждам този дълъг списък, извадка от българската, а чрез нея и от световната литература като показателен шрих от ситуацията с представите за политическата икономия в България и по света. Всичко това „политически икономии“ ли са? Какво изобщо е „политическа икономия“?

Неопределеност, несъвместимост и противоречия в представите за политическата икономия¹¹ – по-характерни случаи

1. За политическата икономия веднъж се казва, че е наука, друг път – че е теория, а трети – че е подход, методология (вж. Марикина, 2011; Младенова, 2007, 2008; Тошкова, 2014, 2016). Наука, теория и методология не са едно и също, дори ако се отчете, че една теория или елементи от нея могат да се ползват като методология в друга наука или теория.

2. Обичайно от Кене, Смит и досега политическата икономия се възприема като теория. Но от прегледа на „многото политически икономии“ се вижда, че повечето от тях не са (обща, базисна, фундаментална) теория, а са приложна наука, учебни университетски дисциплини или конкретни изследвания. Едва ли би могло да се приеме например, че това, което е наименувано като политическа икономия на образованието, на медиите, на здравеопазването или на омразата, на корупцията, на спорта, на сигурността и т.н., е в общата (базисната, фундаменталната) икономическа теория.

3. Една от съществуващите интерпретации е, че политическа икономия са неортодоксалните (хетеродоксалните) теории. Кои са тези теории? Еднозначен отговор няма както в литературата по политическа икономия, така и в специализираната научна и учебна дисциплина „История на икономическата мисъл“ и в справочните издания, вкл. в специализирани речници и енциклопедии по политическа икономия.¹²

¹¹ Когато се говори за политическа икономия, най-често се има предвид сферата на науката, но понякога също и университетското образование, съответно – политическата икономия като учебна дисциплина или специалност.

¹² „Неортодоксална (или хетеродоксална) политическа икономия: ... [са] институционализъм, марксизъм, посткейнсианство, шумпетерианство, социоикономика, политическа икономия на международните отношения, екологична икономия, политическа икономия на развитието“ (Маринов, 2011, с. 23). Изброяването е по чужд източник.

Неортодоксът (хетеродоксът) се смята за политическа икономия, но наред с това се обявява и за икономикс (Атанасова, 2007, с. 154-155); в каталозите на издателство „Elgar“ хетеродоксът също е икономикс (heterodox economics).

4. Обикновено „политическата икономия се възприема като нещо, различно от икономикса (и извън икономикса)” (Младенова, 2008, с. 143, 146; вж. също Йотова, 2007, с. 211; Казаков, 2007, с. 202; Коева, 2007, с. 12, 13). Същевременно и в противоположност на това се говори за политическа икономия – направление в икономикса (Младенова, 2007, с. 37), за „политическа икономия в рамките на неокласически икономикс” (Младенова, 2008, с. 142; Тошкова, 2016, с. 24-25), за неокласическа политическа икономия (Младенова, 2007, с. 33; Проданов, 2011, с. 96) и дори че „това, което в най-голяма степен е обединяващо сред голямото разнообразие [от „политически икономии“], е неокласическата теория” (Марикина, 2011, с. 253).

Без да се влиза в дълбоки анализи, очевидно е, че тук има много несъвместимост и противоречия.

5. „Като политикономисти се идентифицират автори ..., активно работещи в руслото на съвременния мейнстрийм-икономикс” (Маринов, 2011, с. 21). „Списанието „Contributions to Political Economy” определя себе си като форум за ... идеи и аргументи, изведени от традициите на класическата политическа икономия: Маркс, Кейнс и Срафа” (Младенова, 2008, с. 144). „В програмните документи на Европейската асоциация за *еволюционна политическа икономия* (к. м. – В.Т.) ... се посочва, че организацията обединява учени, работещи в традициите

Към политическата икономия „се отнасят не само тези хетеродоксални теоретични направления, които експлицитно се признават за политикономически (радикалната политическа икономия, марксистката политическа икономия), а и останалите – институционализъм, посткейнсианството, неоавстрийската школа” (Младенова, 2008, с. 143).

„Понятието „политическа икономия” ... [се употребява също] като „чадър” ..., покриващ изключително широк спектър от теории, които са „неортодоксални”, не-неокласически ... Определено е задача с повишена трудност да се внесе някакъв ред в разнообразието от школи и направления ... Ще посочим няколко примера, за да илюстрираме неустановеността в класификациите ... [Първи пример – класификацията включва] пет групи: марксистка и неомарксистка теория; системно-теоретични подходи (методологически ориентирани); традиционни подходи (дескриптивно-емпирични; историческа школа); неортодоксални подходи (... критично-социологически изследвания – Голбрейт, Мюрдал, Корнай); икономическа теория на политиката (теория на публичния избор) ... [Втори пример – обхванати са седем] школи: марксистка, неоинституционална, шумпетерианска, посткейнсианска, срафианска, социална, феминистка ... [Трети пример – класификацията включва пет] групи: радикали, съвременни институционалисти, посткейнсианци, неоавстрийци, теория на публичния избор” (Коева, 2007, с. 12-13). И трите изброявания са по чужди източници. „Под хетеродоксален икономикс се имат предвид марксизъм, институционализъм, социален икономикс, посткейнсиански икономикс, срафиански икономикс, феминистки икономикс, джорджистки икономикс, еволюционен икономикс, исторически икономикс, австрийски икономикс ..., теория на трудовия процес ..., история на икономическата мисъл, бизнес история ..., инпут-аутпут анализ, икономическа политика, интердисциплинарен икономикс ..., икономическа философия” (Атанасова, 2007, с. 154-155). Това изброяване на хетеродокса, също по чужди източници, е най-пълното в българската литература; ползва се и от други автори с препратки към Атанасова (2007), обикновено със съкращения. Тук целият хетеродокс е „икономикс” и това поражда други въпроси, в които няма да навлизам.

на Дж. Комънс, Н. Калдор, М. Калецки, У. Кап, Г. Мюрдал, Дж. М. Кейнс, А. Маршал, К. Маркс ...” (Младенова, 2008, с. 144). Кейнс е обявен за политикономист също в Чипев (2014, с. 500).

Автори от мейнстрийм-икономикса, Кейнс, дори и Маршал – политикономисти? Какво е „класическа политическа икономия”, ако тя се обозначава с имената на Маркс, Кейнс и Срафа?

6. Като „политическа икономия в икономикса” се имат предвид теорията за публичния/обществения/колективния избор (Public Choice Theory), конституционната политическа икономия (Constitutional Political Economy) и новият институционализъм, но най-често се използва наименованието „нова” политическа икономия (New Political Economy). Обикновено за такава се смята теорията за публичния избор (вж. Коева, 2007, с. 15-21; Проданов, 2011, с. 96-97), но в други случаи тя се интерпретира по-разширително (Кирова, 2014, с. 447) като включваща и теорията за социалния избор (Social Choice Theory) (вж. също Пейовски, 2014, с. 118-119); същевременно новата политическа икономия се изброява наред с теорията за публичния избор, т.е. като нещо различно от нея (Кацарски, 2014, с. 73; Младенова, 2008, с. 142, 149). Освен това теориите за публичния и за социалния избор се представят като една теория (Младенова, 2011, с. 94).

И все пак – кое какво е? При указването на „новата” политическа икономия има несъвместимост и противоречия в няколко насоки.

7. Милтън Фридман и целият неокласически модел се приемат за една от „основните парадигми ... в политическата икономия, разглеждана в най-широк смисъл” (Чипев, 2014, с. 498, 500). Стига се дори до обявяването на теорията за рационалните очаквания (Робърт Лукас) за „политикономическа” (Марикина, 2011, с. 248). Същевременно радикалната политическа икономия е наричана „икономикс” (Тошкова, 2005, с. 20).

Ако съпоставим Марикина (2011, с. 248), Тошкова (2005, с. 20) и Чипев (2014, с. 498, 500), излиза, че най-изявени направления и представители на икономикса (монетаризъм, рационални очаквания – М. Фридман, Р. Лукас) са в политическата икономия, а най-категорични техни противници (радикалната политическа икономия) са в икономикса.

Ще спра дотук. Има предостатъчно основания за извод: във впечатляващата по размерите си съвкупност от представи за политическата икономия или за онова, което се разбира, интерпретира, наименува или се самонаименува като политическа икономия, има много неопределеност, несъвместимост и противоречия от най-различно естество, вкл. различия, достигащи до пълна противоположност и взаимно изключване.

С възраждането на интереса към политическата икономия фронтът на научните изследвания се разширява, в тях се включват все повече автори, съответно по-голям интелектуален потенциал, нараства броят на публикациите. Същевременно се наблюдава една тенденция, която като че ли е обичайна за икономическата и за други обществени науки: *с увеличаването на потенциала, на изследванията и на публикациите, вместо да се постига повече яснота,*

*съвместимост и непротиворечивост, се получава точно обратното – засилват се неопределеността, неяснотите, несъвместимостта, противоречивостта в бързо (количествено) увеличаващите се знания.*¹³ От началото на XXI век в света ежегодно се появяват по неколкостотин (а може би и повече) публикации, обсъждащи въпроси от политическата икономия. Лавина от публикации, която не е възможно, а доколкото ми е известно, не се и правят опити, тя да бъде обхваната. От гледна точка на идентификацията ситуацията може да се опише на *огромен неподреден склад*, в който пристигат и се натрупват все нови и нови доставки и *безредието се засилва*. Влизайки в „склада“, попадаме в лабиринт, в който е трудно да се оправиш и е лесно да се изгубиш. Така е и в България, и по света. Българският „склад“ и „лабиринтът“ в него са умалено копие на световните им образци.

Наименованието „политическа икономия“ и обектите, обозначаващи с него – 400 години история (кратък преглед)

Ще напомня за две познати разграничения. Първото: *дума – термин – понятие*. Думата става термин със значението си от говоримия език, с негова модификация или със значение, по-далечно или изобщо различно от това в езика. Терминът е име (наименование, обозначение, знак). Понятието е знание; синтезирано знание, изразявано най-често чрез дефиниция (например от вида „икономически растеж е ...“), плюс наименоващ го термин. Обектът, за който се отнася понятието, и самото то обикновено са обозначени с един и същ термин – например „икономически растеж“ (понятие) и „икономически растеж“ (процесът в реалността). В професионалния научен език нерядко термин и понятие се употребяват като взаимозаменяеми, при което термин се използва като синоним на понятие. (Тук термин се използва в обичайното му значение на наименование.)

Второто разграничение е между *терминът-наименование* и *обектът*, който се наименоува, в случая – между *наименованието* „политическа икономия“ и *онова, което се обозначава* с него. Може да се окаже, че различни обекти се обозначават с едно и също наименование. Погледнато от обратната страна, наименованието е едно и също, обектите зад него са различни.

Ще направя също едно уточнение за „материално“ и „реално“. Обичайно в икономическата терминология материално е това (предмет, продукт, процес, явление), в което има вещество или енергия. Реалното може да е материално, но може и да не е. Знанията са реални, но са нематериални; те са от извънматериалната реалност. Терминът „обект“ предизвиква асоциации за обекти от материалния свят. Обектите, обозначаващи с наименованието „политическа ико-

¹³ В по-общ план за икономическата наука от края на XX – началото на XXI век до подобен извод се достига в Балабанов (2007, с. 32): „появата на множество клонове и клончета в икономическата теория ... [не доведоха до] разработването на единна и вътрешно хомогенна система на икономическата наука. Те всъщност са по-нататъшната стъпка в противоположна посока – към нарастваща противоречивост, дезинтегрираност и фрагментарност на икономическата наука.“

номия“ в дългата му четиривековна история, са от сферата на знанията и са от извънматериалната реалност.

Терминът/наименованието „политическа икономия“ се появява през 1615 г. в съчинението на френския меркантилист Антоан дьо Монкретиен „Трактат по политическа икономия“. През 1776 г. излиза „Богатството на народите“ на Смит – започва ерата на класицизма; идва Рикардо, после Джон Стюарт Мил.¹⁴ Класическата икономическа теория се подвизава с името „политическа икономия“. От Смит до Мил повечето емблематични за времето си произведения съдържат в заглавията си това наименование.¹⁵

През 1859 г. излиза „Към критиката на политическата икономия“, а през 1867 г. – първият том на „Капиталът“ на Маркс – в историята на икономическата теория влиза марксизмът. За Маркс икономическата теория също е политическа икономия. Марксистката икономическа теория върви по две линии: първата – в бившия социалистически свят, където е доминираща и е единствената официално призната теория (до 1989 г.); втората – в останалия свят, главно в Западна Европа и САЩ, където и досега е едно от направленията извън икономикса. И по двете линии – от 1859-1867 г. съответно до 1989 г. и до днес, доминираща и единствена или периферна, марксистката икономическа теория е с наименованието „политическа икономия“.

През 1871-1889 г. са публикувани основните трудове на създателите на маржиналната теория (Джевънс, Менгер, Визер, Бьом-Баверк, Валрас, Кларк), а през 1890 г. – „Принципите на икономикса“ на Маршал. Тук приемаме, че с „Принципите“ на Маршал започва преходът от класическата към нова доминираща теория; със замяната се сменя и наименованието – от „политическа икономия“ то става „икономикс“.¹⁶ Но още дълго след това в някои страни от континентална Европа (във Франция и до днес) новата теория в качеството ѝ на обща икономическа теория понякога е наричана „политическа икономия“.

Извън икономикса се развиват направления,¹⁷ означавани събирателно като неортодоксална (хетеродоксална) теория. Някои от тях – а в определени случаи дори всичките, също са наричани „политическа икономия“. С това наименование се обозначават и направления,¹⁸ смятани за икономикс. „Политическа

¹⁴ Изписани са и трите имена, за да се избегне евентуално смесване с друга, по-малко значима фигура в класицизма – баща му Джеймс Мил.

¹⁵ Д. Рикардо. Принципи на политическата икономия и данъчното облагане (1817 г.); С. Сисмонди. Нови начала на политическата икономия или богатството и неговото отношение към народонаселението (1819 г.); Т. Малтус. Принципи на политическата икономия (1820 г.); Ж.-Б. Сей. Пълен курс по политическа икономия (1828–1830 г.); Дж. Ст. Мил. Основи на политическата икономия (1848 г.); вж. също Коева (2007, с. 6).

¹⁶ Картината е представена в едри щрихи – в Германия и в САЩ класицизмът (Смит, Рикардо, Мил) не успява да се наложи безапелационно като доминираща теория.

¹⁷ Възникват в различни исторически периоди; например институционализъмът – още по времето на прехода от класицизмът към икономикс.

¹⁸ Теорията за публичния избор („новата“ политическа икономия) и новият институционализъм.

икономия“ е наричана също цялата икономическа теория – хетеродоксална и ортодоксална, вкл. неокласическата теория/неокласическият икономикс.

Във всички разгледани случаи - от появата на класицизма досега, се говореше за теории. Но в групата на неортодоксалните има направления, които *не са теория, а са приложна наука*. Едно от тях, което мисля, че добре познавам, е инпут-аутпут анализът.¹⁹ В аспекта, в който се разглежда тук, то може да се охарактеризира като: концепция и методи/техники за приложен анализ; хиляди емпирични изследвания, главно през 60-те – 80-те години на XX век, в т.ч. и у нас; практически разработки в икономическата статистика на много страни (инпут-аутпут таблици, таблици „образуване – използване на ресурсите“, междуотраслови баланси), вкл. в българската статистика и в статистиката на Европейския съюз – Евростат.

Друг подобен случай е интердисциплинарното направление, наричано също интердисциплинарни „анализи“ или „изследвания“. Когато в литературата се говори за интердисциплинарно направление в хетеродокса, се имат предвид изследвания по различни въпроси на икономиката, *а и извън нея*, при което се ползват знания, методи, изследователски инструментариум от икономическата наука, от политологията, социологията, правото, психологията, а евентуално и от други обществени науки. Примери за това са докладите от конференцията през 2013 г. (вж. Йонева, 2014; Ножаров, 2014; Сярова, 2014; Цакова, 2014; Цоклинова, 2014). Изследванията от този вид са наука, но в преобладаващата си част *не са теория,²⁰ а са приложна наука.²¹* Такива са повечето от „много политически икономии“ от дългия списък, представен в предходния раздел; някои от тях са лекционни курсове или учебни университетски дисциплини.

Пример за приложна наука в хетеродокса е също и феминисткото направление.

Разграничителната линия между политическа икономия и икономикс

Идентификацията на политическата икономия опира неизбежно до съотношението политическа икономия – икономикс. Въпросът за разграничителната линия помежду им започва с терминологията. За политическата икономия тя е предмет на цялата статия. За икономикса тук се имат предвид, веднъж, преките обсъждания на терминологията в литературата и, втори път - по-характерна употреба на термините, в които неявно се задават техни значения. В двете отношения терминологията във връзка с икономикса присъства най-широко в

¹⁹ Термин-синоним в българската литература е „междуетраслов анализ“. Направлението води началото си от Василий Леонтиев, нобелов лауреат от 1973 г.; има Международна инпут-аутпут асоциация (International Input-Output Association - IIOA) със списание „Economic Systems Research“.

²⁰ Интердисциплинарно изследване в областта на теорията е Неновски (2007), където се търси отчитане на политиката в теорията за парите.

²¹ Друг е въпросът, че такива изследвания могат да са по-актуални и с по-висока обществена значимост, отколкото теоретичните изследвания.

Младенова, 2011, с. 10, 23, 24, 29, 31, 32, 40, 42-44, 96, 114, 115, 143, 149, 208, 210, 417, 422-424, 429, 435, 436, 440, 441, 448 (вж. също Атанасов, 2007, с. 142; Казаков, 2007, с. 200-201, 210; Кацарски, 2014, с. 79; Кирова, 2010, с. 33; Маринов, 2011, с. 25-26; Михайлов, 2007, с. 319-322, 327; Младенова, 2008, с. 138, 139, 141, 142, 145; Тошкова, 1999, с. 56-57, 90, 125, 132, 133; 2005, с. 33, 37, 45, 62-64; 2014, с. 28, 29, 30.

Трите водещи термина: „неокласическа теория“, „икономикс“, „мейнстрийм“

„Неокласическа“ е теорията, започваща от Маршал и заменяща доминираната дотогава класическа теория. Терминът е въведен от Веблен през 1900 г. (Младенова, 2011, с. 23). От средата на миналия век употребата му се засилва, особено във връзка с неокласическия синтез.

Терминът „икономикс“ се появява през 1875 г. (пак там, с. 24), след това влиза в заглавието на основополагащия труд на Маршал „Принципи на икономикса“ (1890 г.) и в продължение на повече от един век и до днес в обичайната си употреба обозначава започващите от Маршал доминиращи теоретични икономически възгледи.

Подобен смисъл има и появилият се по-късно термин „мейнстрийм“ – главно, основно, доминиращо течение в теоретичните възгледи.

Освен в посочената им обичайна употреба и трите термина се използват и в други значения или възникват въпроси във връзка с техни производни и синоними: неокласически икономикс, мейнстрийм-икономикс, ортодоксална теория, ортодоксален икономикс, съвременен икономикс, модерен икономикс:

- Когато се говори за неокласически теория и икономикс, обикновено се има предвид целият исторически период от Маршал до наши дни. Но в други случаи се визира само периодът от Маршал до залеза на неокласическия синтез (средата на 70-те години) и се смята, че заедно с последния си отива и терминът „неокласически икономикс“, обявява се „смъртта му“ (вж. Маринов, 2011, с. 25; Младенова, 2011, с. 398-399, 412, 417; Тошкова, 2014, с. 28-29), за която се публикуват „некролози“ (Михайлов, 2007, с. 319).

- „Икономикс“ се използва и за обозначаване на цялата икономическа теория или на части от нея, които не са икономикс в обичайния смисъл на термина. Такава употреба се среща многократно в Тошкова (1999, с. 9, 10, 54, 56-57, 90, 125, 133, 142; 2005, с. 20, 33, 37, 45, 62-64).

- „Икономикс“ се използва също и като синоним на икономическа наука – такава употреба се среща в каталозите на големи издателства.²²

- В Младенова (2011) термините „неокласическа теория“, „ортодоксална теория“, „икономикс“, „неокласически икономикс“, „мейнстрийм икономикс“, „орто-

²² Например в каталога на „Elgar“ за 2016 г. „Economics“ има раздели като „Изследователски методи“, „Икономикс на труда“, „Икономикс на развитието“, „Икономическа география“, „Методология и история на икономическата мисъл“, „Хетеродоксален икономикс“ (в последния се срещат рубрики като „Политическа икономия“, „Еволюционен икономикс“, „Институционален икономикс“).

доксален икономикс“ са синоними. Други автори приемат, че не всичко в мейнстрийма е неокласика (Кирова, 2010, с. 33).

- Има различия във вижданията за признаците, по които се идентифицират съвременният икономикс и направленията в него (вж. Кирова, 2010, с. 33; Младенова, 2011, с. 416-417, 440-441; Тошкова, 2014, с. 27-29) и дискусията за мейнстрийм-плюрализма (Атанасова, 2007, с. 148-153; Младенова, 2011, с. 416-431). Оттук следват неясноти например по идентификацията на неолиберализма в икономикса - той е версия на неокласиката, направление в икономикса или характерна черта (на кое - на мейнстрийма или на определено направление/определени направления в него?). В цялото си историческо развитие от Маршал до днес неокласиката би могла да се обозначи и да се възприема и като неолиберализъм. По съвсем друг начин стои въпросът за Кейнс и кейнсианството. Те са мейнстрийм, но са *анти*неолиберализъм. При това Кейнс е извън неокласиката (разбирана като „маршалианската“ теория през миналия век до неокласическия синтез); чрез неокласическия синтез ортодоксалното кейнсианство (Дж. Хикс, Р. Харод, Фр. Моделиани, Дж. Тобин) влиза в неокласиката, а новите кейнсианци (Дж. Стиглиц, Дж. Акерлов) излизат от нея. Днес, особено след кризата от 2008-2009 г., те са тежката артилерия в критиката срещу (неолиберализма на) неокласиката. Същевременно има автори, които продължават да смятат новите кейнсианци за намиращи се в рамките на неокласическата ортодоксия (Младенова, 2011, с. 206-207, 210, 258, 409, 435). Такава интерпретация е възможна, ако за опознавателен признак се вземе методологията (както е в Младенова, 2011), но ако признак са вижданията, например по възможностите на пазарната икономика за саморегулиране и по отношенията държава – икономика, тогава интерпретацията ще бъде съвсем друга.

Аналогична донякъде е ситуацията и за външните (това означава обхват) и вътрешните (т.е. за състава) граници на икономикса. Зависи какви признаци ще се вземат предвид при тяхното търсене. Ако се проследи появата и последващата употреба на трите основни термина – „икономикс“, „неокласическа теория“ и „мейнстрийм“, забелязваме, че с тях ориентировъчно се указва наименованият обект, без да се посочват еднозначно опознавателните признаци, чрез които може да се идентифицира дали нещо (възглед, теория, школа, направление) попада, или не попада под тези наименования. Виждаме също, че при употребата на термините от различни автори признаците, обявени или необявени, не са едни и същи. Дори наименованията да са еднакви, ако признаците не са, идентификацията дава различаващи се резултати, съответно външните и/или вътрешните граници, т.е. обхватът и/или съставът на икономикса, изглеждат по различен начин. Следват неясни дискусии. В твърденията, че съвременният икономикс е неокласически и „неокласически икономикс = неокласическа теория = мейнстрийм“, са заложени едни признаци – методологически индивидуализъм, homo oeconomicus, рационален избор при ограничени ресурси, равновесие, и който ги приема или не ги отхвърля изрично, е неокласик. В твърденията за завой в мейнстрийм-икономикса от втората половина на XX век и за отда-

лечаването му от неокласиката признаците са други – формализация, математизация, моделиране. Новото кейнсианство е в мейнстрийма, но ако се въведе признак „либерализъм, ненамеса на държавата в икономиката“, то няма да е в неокласическия мейнстрийм, а ще е категоричен негов противник. Този кръг въпроси са извън предмета на това изследване, но те стоят в основата на представите и дискусиите по обхвата и състава на икономикса, а оттук – и по разграничителните му линии с политическата икономия.

От казаното дотук *може да се обобщи*, че различията, несъгласуваността, противоречията в терминологията и вижданията за икономикса, за обхвата му и за разграничителните линии в него не са много по-малки, отколкото при политическата икономия. В голяма монография, където от началото до края ѝ се търси идентификация на неокласическата теория, като за целта е обработена и огромна чуждестранна литература, се стига до аналогични констатации (Младенова, 2011, с. 32, 33, 43, 440, 441). Чужди автори, авторитети в анализа на икономическите теории, с раздражение отбелязват, че съвременната употреба на терминологията за неокласическия икономикс е непоследователна до „шизофреничност“²³ (цит. по Младенова, 2011, с. 440).

Идентифициране и наименоване

Идентифицирането е разпознаване. Извършва се спрямо зададена дефиниция или представа и съответни опознавателни признаци, вкл. ако идентифициращият не знае какво е идентификация, дефиниция или признак – различаваме котка от папагал или банан от тухла. Подобни идентификации се извършват и от децата в най-ранна възраст.

Нарицателните имена, поставени на единични обекти, обикновено изразяват родова или видова принадлежност. Наименоването се предхожда от идентифициране. Разпознаваме обекта и го наименоваме – срещайки животно в полето или на улицата и наричайки го таралеж или котка, преди това сме го идентифицирали като принадлежащо към съответния вид и едва тогава му поставяме обозначаващото го нарицателно име.²⁴ Ако наименоваме, без да идентифицираме, може да настъпи объркване – за нас или за други, които ще възприемат обекта чрез (произволно) поставеното му наименование.

Един и същ обект (или лице, например в разузнаването или в престъпния свят) може да има различни имена (в науката – имена/термини-синоними) или, обратно, с едно и също име могат да бъдат обозначени различаващи се или дори свършено различни обекти (в науката – имена/термини-омоними). Името не придава на обекта характеристики (черти, свойства, качества), както и преименуването. Независимо как ще бъде именуван или преименуван, обектът си остава това, което е – можем да наречем папагала котка, но той си остава

²³ Има се предвид вероятно аналогия с раздвоеността и непоследователността в личностната самоидентификация при това тежко психическо заболяване.

²⁴ Наименоването с лични имена не е обвързано с идентификация – Иван би могъл да се казва Петър или Стоян, или да има някакво друго име.

папагал (птица с определена форма, големина и окраска, издаваща специфични звуци). Но ако, обратно, се опитваме да идентифицираме обекти, *водейки се от наименованието им, тръгваме по хлъзгав път*. Особено, ако наименоващият термин е омоним.

Едно е да се *идентифицира* нещо като политическа икономия спрямо определена дефиниция и признаци, а съвсем друго – то *само да се наименоува* „политическа икономия“. Когато се идентифицира, се спазва определена познавателна процедура – онова, за което се твърди, че е политическа икономия, трябва да отговаря на дефиницията и признаците. Когато се наименоува, без да се идентифицира, ситуацията е друга – името „политическа икономия“ може да се постави буквално на каквото и да е от икономическата наука. И така става на практика – както стана ясно от предходните раздели, освен онова, което исторически носи името „политическа икономия“ (класическата икономическа теория), наименованието се поставя на какво ли не: на приложни интердисциплинарни изследвания, които *не са теория*; на изяви на „икономическия империализъм“, предметът на които е *извън икономиката*; на цялата неортодоксална икономическа мисъл, чиито външни граници и състав са неясни; на цялата икономическа теория.

Както беше отбелязано, идентификацията е засегната в много публикации като в някои от тях (Коева, 2007; Марикина, 2011; Маринов, 2011; Младенова, 2007, 2008, 2016; Проданов, 2011, 2014; Тошкова, 2016) тя е основен или един от основните въпроси. Внимателният анализ на тези публикации показва (ще спестя уточняващите препратки), че като правило в тях за идентификационен признак служи наименованието; при такава идентификация политическа икономия е това, което носи името („етикета“) политическа икономия. Така се изправяме пред „много политически икономии“ – и икономиксът, и противостоящият му хетеродокс се превръщат в политическа икономия; интердисциплинарният анализ на спорта става политическа икономия на спорта и т.н. Идентификацията по наименованието е подвеждаща – тя не казва *кое и какво*²⁵ е политическа икономия, а указва *кое носи наименованието* „политическа икономия“.²⁶

²⁵ Ще разграничим два типа идентификация: указваща и охарактеризираща. В първия случай поставяме въпроса „Кой е обектът?“ и с отговора му отграничаваме идентифицирания от други обекти. Във втория въпросът е „Какъв е обектът, какво представлява той?“ Съответно опознавателните признаци в първия случай са указващи, а във втория – охарактеризиращи. *Например*: искаме да ни се подаде речник, намиращ се на етажерка наред с други книги – указваме „червената книга с твърда подвързия“. „Червена, с твърда подвързия“ не ни говори нищо за това *какво* е речник, но указването *коя* от книгите е речникът е успешно. Ако не знаем какво е речник и не отчитаме различието в естеството на признаците, може да останем с впечатлението, че речник е (всяка) червена книга с твърда подвързия. При децата подобни обърквания не са рядкост. В академичните среди нещо подобно се случва, когато без предварителна идентификация *просто наименоуваме* нещо „политическа икономия“, а след това по обратен път, *някой друг го идентифицира* като политическа икономия, *водейки се от поставеното наименование*.

²⁶ При такава идентификация, ако на пакет извара има етикет „кашкавал“, изварата се идентифицира като кашкавал.

Всичко това и *особено неотчитането му*, води и в България, и по света, до сегашната ситуация с идентификацията на политическата икономия (а и на икономикса и на разграничителните линии между тях) – нееднозначност, обърканост, неясни и слабо резултатни дискусии. Не може да се идентифицира успешно, ако не се знае спрямо каква дефиниция и признаци се идентифицира, ако идентифицирането се подменя от наименоване, а след това наименованието (което може да е нелогично и произволно поставено) се ползва като идентификационен признак.

Началото и неговите продължения

В различни области, особено в техниката и индустрията, могат да се намерят примери за това как развитието на даден обект (явление, процес) се съпровожда от разширяваща се употреба на наименованието му. Например появява се транспортно средство, наподобяващо файтон, което се самопридвижва – животинската теглителна сила, необходима за файтона, е заменена от механична, създавана от двигател с вътрешно горене; нарекли го автомобил.²⁷ „Файтонът без кон“ търпи бурно развитие и днес има автомобили за битови цели, високопроходими и спортни автомобили, автомобили-лаборатории, медицински линейки, автомобили за борба с пожари и наводнения, автомобили-платформи за превоз на тежки товари и др. Много от тези разновидности са получили специфични наименования – лека кола, камион, линейка, автокран, автовлекач. Но всички те безпроблемно се подвеждат под видовото наименование „автомобил“. Има *общо начало* (самопридвижване, двигател с вътрешно горене) *и негово последващо развитие, съпроводено от съответстващо му развитие в наименованията*. Аналогична е ситуацията в земеделието с растителни и животински видове, развили разновидности в резултат от естествената си еволюция или от селекция.

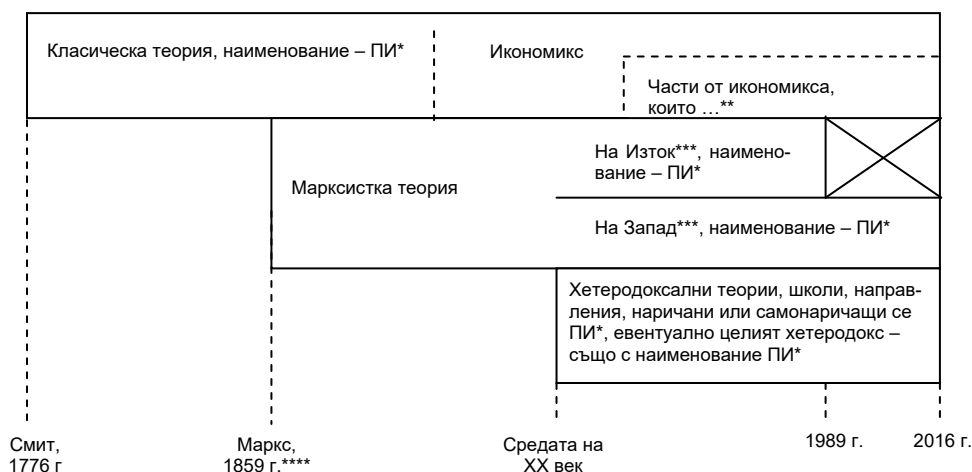
Ако в развитието на политическата икономия и на наименоващата я терминология имаше аналогична връзка между общото начало на явлението, последващото му развитие и развитието и „разклоняването“ на наименованието, проблемите с идентификацията биха били много по-малки. Но не е така – при политическата икономия *връзката между началото* (класическата политическа икономия) *и много от последващите употреби на наименованието е спорна или изобщо липсва*. Още в древността съществуват знания за икономиката. На етапа меркантилизъм за тях, разглеждани във връзка с държавното управление, се появява наименованието „политическа икономия“. При Смит знанията прерастват в *теория, която приема това наименование*. По времето на класицизма и през първите десетилетия след него (вж. схемата) „политическа икономия“ означава: (1) класическа икономическа теория и (2) икономическа теория/икономическа наука изобщо. С марксизма се добавя трето значение – марксистка икономическа теория.

---

²⁷ В етимологията на думата има „самопридвижване“.

Схема

Наименованието политическа икономия, 1776-2016 г.

Легенда:

- * ПИ – политическа икономия;
- ** Части от икономикса, които понякога биват наричани политическа икономия – това са преди всичко теорията за публичния избор и новият институционализъм;
- *** На Изток – в бившия социалистически свят, от 20-те до края на 80-те години на XX век; на Запад – в западния свят, след Маркс досега;
- **** 1859 г. е приета условно за начало на марксистката икономическа теория – излиза „Към критиката на политическата икономия“.

През втората половина на XX век се прибавят още няколко – политическа икономия започват да наричат отделни хетеродоксални течения, но също и целият хетеродокс. Границите и съставът на хетеродокса са неясни и в значителна степен са въпрос на интерпретации от различните автори,²⁸ което означава, че едни и същи теории, школи или направления в една интерпретация попадат в хетеродокса и тогава са политическа икономия, в друга – не попадат и тогава не са. Започват неясноти и объркване. Има цяла поредица от теории, школи, направления,²⁹ включвани или невключвани в хетеродокса, обявявани за политическа икономия, които не са продължение/разклонение/модификация на началото – класическата политическа икономия. Пренасянето към тях на наименованието „политическа икономия“ се основава на друга логика (ако изобщо има такава). Неяснотите и объркването се засилват. Така се стига до

²⁸ Това се забелязва още от първите български автори (Коева, 2007; Младенова, 2007, 2008), търсещи отговор на въпроса „Какво е съвременна политическа икономия?“.

²⁹ Теория на публичния избор, нов институционализъм, икономическа теория на конституцията, шуппетерианство, посткейнсианство, бизнес-теория, инпут-аутпут анализ, феминизъм и др.

поредица от страни твърдения и интерпретации, някои от които са направили куриози – не само теорията за публичния избор и неoinституционализмът, а и целият хетеродокс били икономикс; за икономикс се обявява цялата политическа икономия, в т.ч. *класическата политическа икономия (класически икономикс)*, но и обратно, икономиксът се обявява за политическа икономия; *Маршал, Фридман и Лукас били политикономисти, а неокласическата теория била общото, което обединявало многообразието в политическата икономия*; политическата икономия не била теория със свой обект и предмет, а само подход, и т.н. Някои с възторг наричат всичко това „богатство, поднесено ни от плурализма“. Аз бих го определил като логическа и словесна еквилибристика, неподреденост, несъвместимост, противоречия (и дори бъркотия!) в терминологията, в наименованията и в знанията.

В българската литература (и особено в Коева, 2007; Марикина, 2011; Младенова, 2007, 2008, 2016; Проданов, 2011; Тошкова, 2016) неведнъж и в различни модификации е поставян въпросът „Какво е днес за света политическата икономия?“ Търсенето на „образа“ на съвременната политическа икономия върви по две аналитични схеми:

- При първата се взема някоя от представите за политическата икономия и за нея се извеждат дефиниции, характеристики или опознавателни признаци. Най-често това се прави за интерпретацията на политическата икономия като интердисциплинарно изследване и най-убедително е направено от Тошкова (2016).³⁰ Тази аналитична схема има една съществена особеност – всеки обявява за политическа икономия онова, което отговаря на неговите виждания, и ако потърси, може да намери основания в подкрепа на своята теза. Издигат се много тези, съответно обявяват се различни „политически икономии“ и всяка теза има своите аргументи.

- При втората аналитична схема се има предвид цялата съвкупност на това, което днес е наричано политическа икономия и за което се смята, че има познавателни възможности сега и в перспектива. Извеждат се характерни черти, сглобява се събирателен образ на съвкупността, които се приписват на съвременната политическа икономия. Но тази съвкупност е силно разнородна и при това е с не съвсем ясни граници и състав. В нея са например: интердисциплинарните изследвания; теории, продължение на класическата традиция; съвременният марксизъм; други хетеродоксални направления или дори целият

³⁰ Чрез анализ на историческото развитие на предмета и методите на икономическия анализ се стига до извода, че политическата икономия е „изследване на икономиката в нейното сложно взаимодействие с политиката, институциите и социалната среда ... Политико-икономическите анализи, разбирани в най-широк смисъл ... [са] с интердисциплинарен обхват на изследванията на икономическите процеси в тяхната взаимозависимост със социални, политически, исторически и институционални процеси и фактори“ (Тошкова, 2016, с. 20). Тези формулировки идентифицират като политическа икономия интердисциплинарните изследвания, вкл. приложните, новия институционализъм и др. (но под тях не могат да се подведат теорията за публичния избор, икономическата теория за конституцията и други теории на „икономическия империализъм“, които в Тошкова, 2016, също са политическа икономия.)

хетеродокс; части от неокласическия икономикс, в т.ч. „икономическият империализъм“, а понякога и целият икономикс; други виждания, теории и направления. Вече беше посочено до какво води подобна аналитична схема – събирателен образ, пълен със странности, несъвместимост и противоречия, достигащи до курйози.³¹ Не изглежда сериозно да се приеме, че това е съвременната политическа икономия. Но съм съгласен, че това *често го наричат* политическа икономия.

И при двете схеми, особено при втората, въпросът „Какво е днес за света политическата икономия“ се подменя от въпроса „Какво днес по света *наричат* политическа икономия?“ Поставя се първият въпрос, отговаря се на втория.

Обобщения, изводи, предложения

1. През 1615 г. в меркантилизма се появява терминът „политическа икономия“, а 150 години по-късно (през 1767 г.) е първата му известна употреба в заглавието на голямо съчинение (на късния меркантилист Джеймс Стюарт). Идват физиократите и веднага след тях – Смит. При меркантилистите, физиократите, а до известна степен и при Смит терминът означава знания за икономиката, развивани във връзка с държавното управление.³²

2. Знания за икономиката има и преди Смит, но при него те прерастват в *теория*. Започва епохата на класическата икономическа теория, която за повече от един век се налага като *доминираща*.

Класическата икономическа теория е политическа икономия (носи името „политическа икономия“). По времето на Смит и Рикардо тяхната теория още не е била „класическа“ (за такава е призната по-късно), но е била „политическа икономия“.³³ Ако въпросът „Кое е политическа икономия?“ се отнесе към онова време, отговорът ще бъде: политическа икономия е класическата икономическа теория. Този отговор *съобщава безспорен исторически факт*. Но от средата на ХХ век наред с класическата, „политическа икономия“ често се наименоуват или самонаименоуват и други теории, школи, направления в икономическата наука.³⁴

³¹ Ще прозвучи малко гротескно, но продължавайки с илюстрациите, бих казал, че подобна би била ситуацията, ако започнем да наричаме котката, врабчето, враната и патицата „папагали“ и от така образуваната съвкупност се опитаме да изведем характерните черти и събирателния образ на „съвременния папагал“.

³² При меркантилистите връзката на учението им с държавното управление е добре известна. Показателно за физиократите е съчинението на Кене (1768 г.) „Общи принципи за икономическото управление на едно земеделско кралство“. В „Богатството на народите“ на Смит (с. 403 на българското издание от 2006 г.) можем да прочетем: „Политическата икономия, разглеждана като клон на знанието на един държавник или законодател ...“

³³ Както вече беше посочено, през първата половина на ХІХ век поредица от емблематични за времето си произведения, вкл. на Рикардо и Дж. Ст. Мил, съдържат в заглавията си наименованието „политическа икономия“.

³⁴ Използвам израза „в икономическата наука“, а не „в икономическата теория“, тъй като някои от наименованите или самонаименованите се не са теория, а са приложна наука.

3. В началото на XXI век в България и по света „политическа икономия“ са наричани:

- класическата икономическа теория – Смит, Рикардо, Дж. Ст. Мил;
- марксистката икономическа теория – от Маркс досега;
- отделни направления в неортодоксалната/хетеродоксалната теория и най-вече: (1) интердисциплинарните изследвания на границата между икономическата наука, политологията, социологията, правото, психологията и други обществени науки; (2) направлението „класическа традиция“. То е критично настроено към доминиращия сега икономикс и вижда икономическата теория и нейното развитие като продължение на класическата традиция, с отчитане на промените в съвременния свят – промени в икономическите и в неикономическите реалности и в научните икономически и неикономически знания,³⁵
- цялата неортодоксална теория;
- подходът/методологията на неортодоксалната теория;
- отделни направления в икономикса и преди всичко теорията за публичния избор („новата“ политическа икономия) и неоинституционализмът;
- целият икономикс;
- цялата икономическа теория.

Това, което днес е наричано или се самонарича „политическа икономия“, е разнолика, вътрешнонесъвместима, изпълнена с противоречия съвкупност от различаващи се, до диаметрално противоположни и взаимно изключващи се възгледи, теории, школи и направления в икономическата наука.

4. Идентификацията на политическата икономия среща трудности поради: нееднозначността, неопределеността и неяснотите в терминологията; необявяването експлицитно на идентификационните процедури, т.е. как се извършва идентификацията, каква е дефиницията, какви са операционализиращите я признаци; смесват се идентифициране и наименоване, вкл. идентифицирането се подменя от наименоване.

5. Отговорът на въпросите „кое“ и „какво“ е политическа икономия, постигнат чрез идентификация, е в сила за зададената дефиниция и признаци. При една дефиниция и признаци отговорът е един, при други е друг – ако признак е наименованието, тогава политическа икономия е всичко, което има или на което се постави, или си самопостави това наименование; при друга дефиниция политическа икономия е класическата икономическа теория; при трета – освен класическата икономическа теория, политическа икономия са също нейните продължения; при четвърта – политическа икономия са интердисциплинарните изследвания независимо от техния предмет; при пета и шеста – политическата икономия е в рамките на икономикса, но и обратно, икономиксът е в рамките на политическата икономия.

---

³⁵ Съвременният марксизъм – направление в неортодокса, също е наричан и нарича сам себе си „политическа икономия“. В предлаганата систематизация на употребата на наименованието „политическа икономия“ той е включен във втората позиция.

6. В англоезичния, а оттам и в останалия свят най-широко разпространената употреба на термина „политическа икономия“ е за обозначаване на интердисциплинарните изследвания.

7. Може би най-характерната обща черта в многообразния свят на това, което днес бива наричано „политическа икономия“, е: реакция на несъгласие с неокласическия икономикс.³⁶ Несъгласие, вариращо от обявяване на различия, през по-слабо или по-силно опониране, до категорично отхвърляне на икономикса като теория, способна да обясни съвременната икономика. Но и това е обща черта само донякъде и не е в сила, когато Маршал, Фридман или Лукас, или дори целият икономикс се обявяват за политическа икономия.

8. Ренесансът на политическата икономия е безспорен – като се вземе предвид употребата на наименованието „политическа икономия“ през последните десетилетия, той би могъл да се разбира като възвръщане на интереса към икономическата теория/наука *извън* икономикса.

9. В дискусиите по политическа икономия нерядко (Коева, 2007; Марикина, 2011; Младенова, 2007, 2008; Тошкова, 2016) като признак за идентифициране и групиране се използват методите/подходите/методологията. Обичайно и в икономическата, и в други науки разграничението е преди всичко по обекта и предмета. На тази основа физиката се разграничава от химията, въпреки че има методи, които са общи за двете науки. Аналогична е ситуацията при неорганичната химия и металознанието. Коремната хирургия, кардиохирургията и неврохирургията използват едни и същи методи – оперативни, но на никого в медицината дори не му хрумва, водейки се от методите, да нарича примерно коремната хирургия неврохирургия, или обратно – предметът им е различен. В икономическата наука и в частност в дискусиите за политическата икономия, използването на методите/подходите/методологията като признак понякога води до резултати, аналогични на смесването на коремната хирургия и на неврохирургията.

10. Вероятно най-неподходящото използване на термина „политическа икономия“ е в наименованието „нова политическа икономия“, с което понякога обозначават теорията за публичния/колективния/обществения избор (Public Choice Theory). Тази теория, първо, не е продължение на „старата“ (класическата) политическа икономия и дори няма никаква пряка връзка с нея, второ, предметът ѝ изобщо не е в икономиката, а е извън нея и, трето, доколкото е „икономическа“³⁷, тя е икономикс – според едно сполучливо определение „теорията на публичния избор е приложение на методологията и аналитичния апарат на икономикса при изследване на политиката“ (Коева, 2007, с. 16).

11. Няма да давам категоричен отговор на въпроса „Коя и каква е съвременната политическа икономия?“ Ако се потърси еднозначен отговор от вида

³⁶ Има го и при теорията за публичния избор и особено при неoinституционализма, смятани за разширения на икономикса.

³⁷ Икономическа теория за политиката.

„това или онова е, а другите *не са* политическа икономия”, се навлиза в дискусия, чийто край не се вижда. За всеки отговор могат да бъдат намерени основания, аргументи и подкрепящи го препратки към източници, които на свой ред могат да бъдат оспорени. Подобни дискусии са водени неведнъж в икономическата теория. Освен това, дори да се достигне до отговор, който според поддръжниците му е „правилен”, и дори ако се остави настрана това, че други участници в дискусията няма да са съгласни с този отговор, използването на наименованието „политическа икономия“ трудно може да бъде ограничено до „правилната” му употреба. Термините в науката не могат да се запазват като търговските марки.

Все пак трябва да се има предвид, че *автентичният „лървоносител”* на наименованието „политическа икономия“ е *класическата икономическа теория*. В раздела „Началото и неговите продължения” беше обсъдена логическата схема „начало на явлението - негово последващо развитие - съпровождащо развитие на наименованието”. По тази схема за автентичност в употребата на наименованието „политическа икономия“ би могло да се говори при марксизма и при съвременните развиятия на икономическата теория в продължение на класическата традиция.³⁸

Многообразието в употребата на термина/наименованието днес не е поради многообразието в развитието на явлението („класическа политическа икономия”) и съпровождащо го многообразие в употребата на наименованието, а се дължи на това, че възгледи, теории, направления, които не са продължения на явлението, се присъединяват (или са присъединени) към използването на наименованието.³⁹

12. В идентификацията на политическата икономия има твърде много неясноти, нелогичност, обърканост – така е и в България, и по света.⁴⁰ Дори да се намери верният път в лабиринта, не е много сигурно дали ще повлияем на света, но можем да се опитаме да подредим, доколкото е възможно, собствения си дом. Във връзка с това ще направя няколко предложения.

А) Проблемите с идентификацията на политическата икономия в немалка степен са привнесени отвън. Обяснимо е – там казусът политическа икономия за

³⁸ Когато тук се говори за пренасяне на автентичността, се има предвид наличието на пряка връзка между началото – класицизма, и продълженията му. Пряката връзка, а оттук и приемствеността в автентичността между класицизма и класическата традиция е очевидна.

Маркс приема от класиците предмета на икономическата теория и го допълва, приема и доразвива класическата (трудова) теория за стойността, приема също материализма на класиците, който допълва с диалектиката на Хегел. Друг е въпросът как един или друг автор възприема марксизма и какво е отношението му към него, но пряка връзка и приемственост между класицизъм и марксизъм има и е трудно тя да бъде оспорена.

³⁹ Тук възниква интересният въпрос защо това наименование така много се харесва и толкова широко се използва, в който няма да навлизам.

⁴⁰ Вж. прегледите за света в Коева, 2007; Марикина, 2011; Младенова, 2007, 2008; Проданов, 2011. (Едно уточнение: между посочените публикации и тази статия няма особени различия в регистрирането и описанието на фактите. Има различия в интерпретациите и в оценките. Това, на което тук се гледа критично като на неясноти и неподреденост в знанията, в споменатите публикации в немалко случаи се възприема положително като „плюралистично разнообразие”).

условията на съвременна пазарна икономика стои от няколко десетилетия. В България до 1989 г. такъв казус няма, а през последвалите десетина години се ориентирахме в новата ситуация. Дискусиите започват след 2000 г. Логично беше да не се опитваме да преотваряме отворени врати, а да ползваме онова, което има по света. Ползвахме го и това ни помогна, помага ни и сега. Но внасяйки отвън знания в разглежданата област, заедно с тях внесохме и проблемите им. Бихме могли да осмисляме по-критично онова, което пренасяме в националното научно пространство, дори когато то се възприема като „световни образци“.

Б) Добре би било да се избягва:

- употребата на термините „политическа икономия“ и „икономикс“ като равнозначни на икономическа теория изобщо. Така се предпазваме от обявяването на политическата икономия за икономикс и на икономикса – за политическа икономия. Предпазваме се също и от абсурдно звучащите наименования „класически икономикс“, „марксистки икономикс“ и „хетеродоксален икономикс“, в които класическата икономическа теория, марксистката икономическа теория и хетеродоксалните теории са икономикс;

- отъждествяването на идентифициране с наименоване и подмяната на първото с второто;

- ползването на *наименованието* „политическа икономия“ като идентификационен признак.⁴¹

В) Уместно би било дефинициите и признаците, по които се идентифицира, по възможност да се задават експлицитно. Така ще се знае *защо* дадени възгледи, теории или направления са или не са отнесени към политическата икономия.

Г) Бих предложил също работна дефиниция: съвременната политическа икономия е (1) икономическа теория (2) от равнището и в рамките на базисната/общата/фундаменталната теория, тя (3) е извън икономикса и (4) има за обект икономиката.

Тази дефиниция:

- изключва от съвременната политическа икономия:

- икономикса, вкл. теориите в него, обявявани понякога за политическа икономия;

- изявите на „икономическия империализъм“;

- приложните интердисциплинарни изследвания и другите приложни хетеродоксални направления;

- включва в обсега си продълженията на класическата теория за съвременните условия и други хетеродоксални направления, които са в сферата на теорията и имат за обект икономиката, вкл. теоретичните интердисциплинарни изследвания за икономиката;

⁴¹ Неразличаването на идентифициране от наименоване, наименоването без идентифициране и идентификацията по признака „наименование“ са основната причина за неяснотите и объркването, които се ширят днес у нас и по света.

- допуска „различни политически икономии“ по признаците предмет и методи/подходи/методология (ако според въведените в дефиницията условия те са извън икономикса, насочени са към икономиката (а не извън нея) и са базисна теория).

*

Ренесансът на политическата икономия не е случаен. Той е обусловен от еволюцията на икономическата теория, от неспособността на икономикса да обясни адекватно реалността и от бързото развитие и изменение на съвременната икономия. В базисната теория има място за съвременна политическа икономия, но не за ширещата се у нас и по света противоречива съвкупност от несъгласувани до диаметрално противоположни и взаимно отричащи се възгледи, теории и направления, а за политическа икономия, представляваща подредена и, доколкото е възможно, непротиворечива система от знания. Подреждането и намаляването на противоречивостта започва с идентификацията.

Използвана литература:

Атанасов, Ат. (2007). Към по-скромна и открита обща икономическа теория: размишления от гледна точка на онтологията на икономикса. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Научна конференция, 10–11 май 2007 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, с. 140-146.

Атанасов, Ат. (2007а). Политическа икономия на международните търговски преговори. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Научна конференция, 10–11 май 2007 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, с. 235-243.

Атанасова, В. (2007). Мейнстрийм плурализъм и хетеродоксален плурализъм: проблеми и перспективи в развитието на съвременната икономическа наука. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Научна конференция, 10–11 май 2007 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, с. 147-159.

Балабанов, Ил. (2007). Политическата икономия: минало и базов компонент на утрешната икономическа теория. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Научна конференция, 10–11 май 2007 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, с. 29-38.

Борисова, М. (2016). Съвременният дебат в преподаването по политическа икономия и икономическият плурализъм: един особен френски случай. – В: Национална научна конференция по политическа икономия, 29-30 септември 2016 г. ИЦ към Русенския университет „Ангел Кънчев“, с. 86-95.

Великов, Н. (2014). Обучението по обща икономическа теория – с големи дефекти и скромни ефекти. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 413-419.

Гечев, Р. (2009). Политическа икономия на плоския данък. – Известия, N 1.

Градинаров, Б. (2014). Политическата икономия след неолибералната зима – едно закъсняло пробуждане. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 81-87.

Дончева, М. (2007). Ролята на политическата икономия при изследване на собствеността – В: Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Научна конференция, 10–11 май 2007 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, с. 244-252.

Замфирова, Акс. (2007). Политическата икономия – настояще на икономическата теория. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Научна конференция, 10–11 май 2007 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, с. 82-89.

Йончева, Ел. (2014). Политическа икономия на световната енергетика – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 206-218.

Йотова, Л. (2007). Благосъстоянието като критерий за ефективност. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Научна конференция, 10–11 май 2007 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, с. 211-222.

Казаков, Ат. (2007). Критичен анализ на преподаването на политическата икономия и икономикс в България. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Научна конференция, 10–11 май 2007 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, с. 197-210.

Кацарски, Ив. (2014). Политическата икономия в теоретичен и социален контекст. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 72-80.

Кирова, Ал. (2014). Мястото на „икономическия империализъм“ в съвременната политическа икономия. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 439-449.

Кирова, Ал. (2010). Оценка на специфичните черти на новото кейнсианство спрямо другите направления в съвременния макроикономикс. – Икономическа мисъл, N 1.

Китанов, Я., В. Желязкова (2016). Проблеми на преподаването на икономикс в съвременните условия. – В: Критика на неокласическия икономикс в светлината на глобалната финансово-икономическа криза от 2008-2009 г. Национална научна кръгла маса, 24 юни 2016 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, с. 274-284.

Ковачев, Здр. (2007). Седемдесет години плодотворна дейност (доклад за юбилея на катедра „Политическа икономия/Обща икономическа теория“, ИУ-Варна). – В: Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Научна конференция, 10–11 май 2007 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, с. 11-26.

Коева, Ст. (2007). Съвременната политическа икономия: традиционни подходи и нови посоки. – Икономическа мисъл, N 1

Колев, Цв. (2007). Политическата икономия в системата на общата теория на стопанството. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Научна конференция, 10–11 май 2007 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, с. 104-113.

Косулиев, А. (2016). Трета национална конференция по политическа икономия. – Икономическа мисъл, N 6.

Кънев, М. (2014). За политическата икономия в контекста на новите реалности. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 99-106.

Лулански, П. (2011). Съвременната политическа икономия – калейдоскоп от въпросителни. – В: Политико-икономическият подход в икономическата теория и стопанската практика. Годишник на УНСС. С.: УИ „Стопанство“, с. 7-12.

Лулански, П. (2014). Обучението по политическа икономия в България – минало и настояще. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 394-412.

Марикина, М. (2011). Методологически проблеми в изучаването на икономическата наука в контекста на политическата икономия и икономикса. – В: Политико-икономическият подход в икономическата теория и стопанската практика. Годишник на УНСС. С.: УИ „Стопанство“, с. 235-262.

Маринов, В. (2011). Международната политическа икономия – една модерна наука. – В: Политико-икономическият подход в икономическата теория и стопанската практика. Годишник на УНСС. С.: УИ „Стопанство“, с. 13-68.

Минчев, Д. (1996). Кейнс и съвременната икономическа теория. – Икономика, N 7.

Минчев, Д. (2005). Към критиката на теорията за избора на съвременната икономическа теория. – В: Научни и методически проблеми на преподаването на икономическата теория. Научна конференция, 26 ноември 2004 г. С.: УИ. „Стопанство“, с. 90-94.

Минчев, Д. (2007). Икономическата теория е на кръстопът. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Научна конференция, 10–11 май 2007 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, с. 123-132.

Минчев, Д. (2013). Ренесанс на политическата икономия. Русе: „Лени-Ан“.

Минчев, Д. (2014). Общата теория на икономиката е в криза и се нуждае от обновление. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 88-92.

Миркович, К. (2003). Икономикс и политическа икономия – критика на становищата относно общото и различното между тях. – Алтернативи, 2003, N 6.

Миркович, К. (2011). Благото и продуктът като категории на политическата икономия. – В: Политико-икономическият подход в икономическата теория и стопанската практика. Годишник на УНСС. С.: УИ „Стопанство“, с. 124-166.

Михайлов, П. (2007). Трансформация на икономическата система в България: проблеми и противоречия, гл. 7. „Криза в икономическата теория: политическа икономия или икономикс?“ Варна: „ТедИна“.

Михайлова, К. (2014). Политическа икономия на медиите: теоретико-методологическа перспектива и предизвикателства на практиката във време на преход и криза. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 450-462.

Младенова, З. (1996). Интервю с проф. Уолт Ростоу. – Икономическа мисъл, N 2.

Младенова, З. (2007). Към съвременното разбиране на политическата икономия (в контекста на издаваните списания по политическа икономия). – Известия, N 3.

Младенова, З. (2008). Минало и настояще в интерпретацията на термина „политическа икономия“ в съвременните условия. – Икономически алтернативи, N 2.

Младенова, З. (2011). Неокласическата теория в края на XX – началото на XXI век. Част първа, Варна: „СТЕНО“.

Младенова, З. (2016). Персоналното „пътешествие“ към политическата икономия в България в началото на XXI век: избор между два пътя – В: Национална научна конференция по политическа икономия, 29-30 септември 2016 г. ИЦ към Русенския университет „Ангел Кънчев“, с. 30-36.

Неновски, Н. (2007). Паричният ред. Критика на теорията на парите. С.: „Сиела“.

Ножаров, Щ. (2014). Политическата икономия и преходът към „зелена“ икономика. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 177-187.

Пейовски, Вл. (2014). За ролята на нормативните съждения в икономическата наука. – Икономически и социални алтернативи, N 1

Проданов, В. (2011). Съвременни тенденции в преподаването на политическа икономия. – В: Политико-икономическият подход в икономическата теория и стопанската практика. Годишник на УНСС. С.: УИ „Стопанство“, с. 89-122.

Проданов, В. (2014). Кризата на икономическата теория и възраждането на политическата икономия. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 33-60.

Проданов, В. (2016). Политикономия на разпада на Европейския съюз. – В: Национална научна конференция по политическа икономия, 29-30 септември 2016 г. ИЦ към Русенския университет „Ангел Кънчев“, с. 76-85.

Сярова, Ел. (2014). Политикономически аспекти на новите икономически реалности. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 151-161.

Сярова, Ел. (2016). Политическа икономия в университетите в Германия, Австрия и Швейцария. – В: Национална научна конференция по политическа икономия, 29-30 септември 2016 г. ИЦ към Русенския университет „Ангел Кънчев“, с. 96-105.

Тодоров, В. (2015). Политическата икономия в УНСС: поглед отвън (експертен доклад). С.

Тодоров, В. (2016). Политическата икономия в България в началото на XXI век: състояние и перспективи (в търсене на пътя) – резюме. – В: Национална научна конференция по политическа икономия, 29-30 септември 2016 г. ИЦ към Русенския университет „Ангел Кънчев“, с. 5-14.

Тонев, Мл. (2003). Необходима ли е реабилитация на политическата икономия? – В: Национален семинар-дискусия по проблемите на икономическата теория, 12 юни 2003 г. С.: УИ „Стопанство“, с. 101-104.

Тонев, Мл. (2005). Политическа икономия и икономикс – параметри на кохезията. – В: Научни и методически проблеми на преподаването на икономическата теория. Научна конференция, 26 ноември 2004 г. С.: УИ. „Стопанство“, с. 125-130.

Тошкова, Св. (1999). Икономическите алтернативи. С.: „Тракия-М“.

Тошкова, Св. (2005). Социалните предизвикателства пред икономическата теория – преоценка на либералната парадигма. С.: УИ „Стопанство“.

Тошкова, Св. (2014). Икономическата теория в търсене на нова парадигма и методология (в контекста на историята). – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 9-32.

Съвременна политическа икономия в България: проблеми на идентификацията

Тошкова, Св. (2016). За политическата икономия в катедра „Политическа икономия“ на УНСС. – В: Национална научна конференция по политическа икономия, 29-30 септември 2016 г. ИЦ към Русенския университет „Ангел Кънчев“, с. 15-29.

Цакова, Ив. (2014). Лобирането като политикономически феномен. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 226-235.

Цоклинова, М. (2014). Политическа икономия и устойчиво развитие в условия на глобални икономически трансформации. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 307-316.

Чипев, Пл. (2014). Съдържание и особености на обучението в академичния курс „Основни модели на политическата икономия“. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 498-503.

Чобанова, Р. (2014). Политикономически подход при изследване на глобалната технологична промяна. – В: Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, с. 107-126.

Икономикс: смяна на научната парадигма. Материали от научна конференция. С.: УИ „Стопанство“, 1995.

Критика на неокласическия икономикс в светлината на глобалната финансово-икономическа криза от 2008-2009 г. Национална научна кръгла маса, 24 юни 2016 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, 2016.

Национален семинар-дискусия по проблемите на икономическата теория, 12 юни 2003 г. С.: УИ „Стопанство“, 2003.

Национална научна конференция по политическа икономия, 29-30 септември 2016 г. ИЦ към Русенския университет „Ангел Кънчев“, 2016.

Научни и методически проблеми на преподаването на икономическата теория. Научна конференция, 26 ноември 2004 г. С.: УИ. „Стопанство“, 2005.

Политико-икономическият подход в икономическата теория и стопанската практика. Годишник на УНСС. С.: УИ „Стопанство“, 2011.

Политическата икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. Научна конференция, 10–11 май 2007 г., ИУ-Варна. Изд. „Наука и икономика“, 2007.

Политическа икономия и икономическа теория. Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК-УНСС, 2014.

6.I.2017 г.